

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ НА ЗАХИСТІ ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТНИКІВ (ПРО ОДИН ІНЦИДЕНТ НА ОДЕЩИНІ)

Відродження традиційної української культури було одним із гасел боротьби за національну незалежність України, а починаючи з 1991 року стало пріоритетним напрямком державної культурної політики. Відродження та розвиток культури і мистецтва неможливі без збереження національної культурної спадщини, вивчення історико-культурних надбань народу, переоцінки соціальних норм тоталітарного минулого, пошуків і створення нових, морально виправданих норм суспільного життя. У цьому контексті становить чималий науковий, пізнавальний та практичний інтерес дослідження пам'яткоохоронної діяльності відповідних установ і окремих краєзнавців-аматорів, які зробили значний внесок у сфері дослідження, збереження та примноження нашої культурної скарбниці.

У творенні культури, правових і морально-етичних норм будь-якого народу провідну роль відіграє інтелігенція. Вона є і визначальним духовним чинником у формуванні та розвої громадської свідомості, гуманізації суспільства. Інтелігенцію відрізняє підвищена громадянська освіченість, і саме інтелігенція покликана своїм народним походженням і національно-патріотичною налаштованістю згуртувати людей навколо збереження традиційних цінностей українського суспільства, перенесення на його ґрунт підвалин соціальної й культурної стабільності. Невипадково, що саме представники української інтелігенції зробили вагомий внесок у дослідження місцевої історико-культурної спадщини та її збереження. Підтвердженням тому є чисельна кількість нарисів і наукових робіт, які містять цікавий фактичний матеріал і відомості про пам'яткоохоронну діяльність інтелігенції [1].

У даній розвідці пропонується звернути увагу на пам'яткоохоронну діяльність одеської інтелігенції в період важливих політичних змін 1985–1991 рр., які надали імпульсу культурно-національному відродженню. Цікаві відомості про участь представників одеської інтелігенції у пам'яткоохоронній справі містять документи Державного архіву Одеської області. Матеріали, які висвітлюють пам'яткоохоронну діяльність одеської

інтелігенції доби перебудови, ще не були представлені на огляд широкої громадськості і тому викликають чималий інтерес. До цього часу увага краєзнавців Одещини концентрувалася переважно навколо діяльності наукових інституцій півдня України в ХІХ ст., що мали відношення до пам'яткоохоронної справи [2].

Предметом даної статті є окремий напрямок пам'яткоохоронної діяльності одеської інтелігенції. Йдеться про ініціативи одеських краєзнавців щодо виправлення актів вандалізму, скоєних за радянські часи, збереження пам'ятного місця і вшанування пам'яті видатних історичних постатей. Тож розглянемо докладніше події майже 20-річної давнини, спираючись на архівні матеріали.

Відповідно документам партійного архіву Одеської області, в лютому 1989 р. під впливом громадськості, активістів Радянського фонду культури Правління Одеської обласної організації українського товариства охорони пам'яток історії та культури в особі заступника голови Правління В. Мельника звернулося до секретаря Одеського обласного комітету Компартії України тов. Боделана Р. Б. з проханням посприяти у вирішенні проблеми, яка виникла у зв'язку з наміром керівництва одеського міськвиконкому віддати територію міського парку Ілліча зоологічному саду (рішення № 158 від 19 березня 1987 р.) [3]. В листі поважному компартійному чиновнику нагадувалося (а може й повідомлялося), що на території парку колись було розташоване, але знищене в 30-х роках ХХ ст. Перше християнське кладовище. Також зазначалося, що для вшанування пам'яті видатних державних і військових діячів Росії, видних представників одеської науки та культури, похованих на Першому християнському кладовищі, висловлювалися конкретні пропозиції, їх було направлено в Одеський міськвиконком і Управління культури облвиконкому.

В архіві зберігся витяг з протоколу засідання науково-методичної ради Правління Одеської обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, підписаний його головою, доктором історичних наук М. Ю. Раковським [4]. Там визначені постанови, які ухвалила науково-методична рада, заслухавши й обговоривши повідомлення Слюсаря Ю. А., консультанта Правління обласної організації Товариства про пропозиції науково-методичної секції пам'ятників історії зі збе-

реження пам'ятного місця, де в 1790-х–1935-х рр. знаходилося Перше християнське кладовище м. Одеси /нині парк Ілліча/ і вшанування пам'яті видатних державних і військових діячів, видних представників вітчизняної науки та культури, похованих там. Зокрема, йдеться про наступне:

1. Підтримати пропозиції науково-методичної секції пам'ятників історії про збереження пам'ятного місця, де було розташовано Перше християнське кладовище та вшанування пам'яті видатних діячів, похованих на ньому /протокол № 4 від 26/ХІІ. 88 р. /

2. Просити Одеський міськвиконком:

– переглянути рішення № 158 від 19/ІІІ. 87 р. щодо передачі Одеському зоопарку основної території парку Ілліча;

– планувати реконструкцію вул. Естонської та Мечникова з урахуванням необхідності збереження території колишнього кладовища /парк Ілліча/ та цінних архітектурних об'єктів — будинків дитячого притулку /1888 р., арх. Ю. Дмитренко, вул. Естонська, тубдиспансер/ і Будинку інвалідів /1881–1887 рр., арх. Бернардацці, Г. Лонський, Д. Дмитренко, вул. Мечникова, 53, Іллічівський районний відділ внутрішніх справ/ відповідно ст. 31 Закону УРСР “Про охорону та використання пам'ятників історії та культури”;

– перетворити парк Ілліча в меморіальний парк, вилучивши звідти атракціони та торговельні точки.

3. Пропонувати Управлінню культури облвиконкому:

– взяти пам'ятне місце, де знаходилося кладовище, на державний облік із визначенням охоронної зони;

– спланувати спорудження меморіалу на честь видатних діячів, похованих на колишньому кладовищі, спільно з Одеською організацією Спілки художників СРСР, міськвиконкомом і Товариством організувати і провести конкурс на кращий проект;

– у майбутньому передбачити спорудження на території парку пам'ятників жертвам репресій 30–40-х рр. і радянським воїнам, загиблим в Афганістані.

4. Матеріали, розглянуті на науково-методичній раді, через Правління направити в Управління культури облвиконкому, Одеський міськвиконком, а також обком КПУ.

Науково-методичною секцією пам'ятників історії Правління Одеської обласної організації Українського товариства охорони

пам'ятників історії та культури було підготовлено коротку історичну довідку про Перше християнське кладовище м. Одеси [5]. Відомості, які наводяться там, вичерпно змістовні та велими цікаві не тільки для науковців-краєзнавців, а й для всіх одеситів, тому вважаємо за потрібне подати їх без змін і власних коментарів (див. *додаток*).

Зауважимо, що процедура навколо офіційного визнання необхідності збереження території колишнього кладовища відомих мешканців Одеси мала затяжний характер і потребувала суспільних зусиль громадськості Одеси та відповідних організацій, пов'язаних із пам'яткоохоронною діяльністю.

Лист, в якому висловлювалася необхідність збереження даного пам'ятного місця, був направлений голові виконавчого комітету Одеської міської ради народних депутатів тов. Симоненко В. К. від голови Правління Радянського фонду культури академіка Д. С. Лихачова ще в квітні 1988 року [6]. У листі коректно і, разом із тим, відкрито заявлялося про акт вандалізму, скоєний півстоліття тому, та наголошувалося на необхідності визнати помилки і не збільшувати їх новими непродуманими діями. Пропонувалося на місці колишнього кладовища створити філософський парк аналогічно пейзажним паркам ХІХ століття. Як приклад наводився Павловський парк під Ленінградом, де одна зі стежок, найбільш мальовнича та довга, носила назву філософської, вона призначалася для тривалих прогулянок і розмірковувань. Пропонувалося також розмістити обеліск, на якому були би перелічені імена видатних діячів, похованих на цьому місці.

І тільки в червні 1989 року виконкомом Одеської міської ради народних депутатів було прийняте рішення про спорудження меморіального комплексу, що складатиметься з музею, розміщеного в колишньому Будинку інвалідів, та меморіального парку з установленим обеліском і упорядченими філософськими алеями.

Отже, тяганина навколо збереження території колишнього Першого християнського кладовища тривала більше року, втім завершилася перемогою здорового глузду та високої культури, які виявили представники культурної і наукової інтелігенції. Втім, не слід ідеалізувати інтелігенцію, тому що, по-перше, не всі представники даної верстви були справжніми патріота-

ми міста. Так, директор тогочасного зоопарку Тілле, кандидат біологічних наук, ратував за якнайшвидше втілення рішення міськвиконкому про передачу території колишнього кладовища зоологічному саду [7]. По-друге, провідні інтелігенти Одеси діяли не оперативно. У статті про проблеми краєзнавства вже згадуваного доктора історичних наук, професора, голови секції “Одесика” Будинку вчених М. Ю. Раковського, датованій 4 листопада 1987 р., питання про збереження території колишнього кладовища не піднімалося [8]. Пройшло більше року після прийняття одеським міськвиконкомом одіозного рішення про передачу території парку зоологічному саду, перш ніж пам’яткоохоронні організації відреагували на нього.

Джерела та література

- 1.Заремба С. З. Українське пам’яткознавство. Історія, теорія, сучасність. — К., 1995. — 448 с.; Сокирська В. В. Краєзнавча і пам’яткоохоронна діяльність Григорія Юхимовича Храбана // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. — Вінниця, 2006. — С. 374-378.
- 2.Сальцева О. А. Пам’яткознавча діяльність Одеського товариства історії та старожитностей // Праці центру пам’яткознавства. — К., 1993. — Вип. 2. — С. 60-69; Синявська О. О. Історик О. І. Маркевич: життя та творчість. — Дис. канд. іст. наук. — Одеса, 2001. — 187 с.; Хмарський В. М. Археографічна діяльність наукових установ на Півдні України у XIX — на початку XX ст. — Дис. докт. іст. наук. — Одеса, 2004. — 550 с.; Стрижова І. А. Внесок професорів Новоросійського університету у пам’яткоохоронну справу II половини XIX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука — Вінниця, 2006. — С. 104-108.
- 3.Державний архів Одеської області. — Ф. П-11. — Оп. 151. — Спр. 55. — Арк. 51.
- 4.Там само. — Арк. 53.
- 5.Там само. — Арк. 54-56.
- 6.Там само. — Арк. 52.
- 7.Соколовская Л. Начнем сначала // Вечерняя Одесса. — 1987. — 5 августа. — С. 3.
- 8.Раковский М. Внимание историческому краеведению // Вечерняя Одесса. — 1987. — 4 ноября. — С. 2.

КРАТКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ СПРАВКА

Первое христианское кладбище г.Одессы

В некоторых источниках именуется Старым кладбищем (в отличие от открытого для погребения в 1835 г. Второго христианского кладбища, называемого Новым).

Дата основания кладбища точно не установлена. Предполагают, что захоронение И.С.Рибопьера, погибшего в 1790г. было здесь первым. Исходя из того, что примыкавшее к нему Первое еврейское кладбище основано в 1792 г., можно считать, что и Первое христианское кладбище возникло не позже этой даты.

Как наиболее близко расположенное к центральной части города, служило местом почетных захоронений. Предполагают, что количество захоронений на Первом христианском кладбище составляет не менее 200 тысяч, включая сюда и тысячи жертв холеры, свирепствовавшей в 1848 году.

Кладбище находилось на территории нынешнего парка Ильича; имело два входа. Один вход с аркой – со стороны нынешних улиц Стоянской и Сов.Армии. Другой со стороны ул.Мечникова. Напротив этого входа на территории кладбища находилась церковь. Вблизи церкви и центральной аллеи, пересекавшей кладбище наискось от одних ворот до других, находились многие почетные, "исторические" захоронения.

Выявленные данные о погребенных на Первом христианском кладбище, краткие справочные сведения о которых приведены ниже, свидетельствуют:

1. О значительной исторической и культурной ценности объекта, подлежащего охране;
2. О недопустимости существования на этом месте каких-либо увеселительных заведений, а/трасс, крупных торговых объектов и т.п.;
3. О необходимости устройства на этом месте мемориального парка (пантеона) с установкой памятных знаков;
4. О необходимости проведения дальнейшей работы по выявлению и уточнению данных о погребенных на этом кладбище, выявлению новых имен людей (ученых, деятелей культуры, общественных деятелей), память о которых должна быть увековечена (есть предварительных список).

Литература: 1. Одесса. 1794–1894. Изд. городского общественного управления к столетию города (Одесса, 1895)

2. Г. Москвич. Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе (Одесса, 1902).

3. В. Коханский. Одесса за 100 лет. Путеводитель. (Одесса, 1894).

4. Г. Карант. Одесса, ее окрестности... (Одесса, 1899)

5. Коллектив авторов. Одесса. Достопримечательности.

"Маяк", Одесса, 1971г.

Видно: 05/11/62

Українське товариство охорони
пам'яток історії та культури
ПРАВЛІННЯ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
м. Одеса

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
 ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 Фонд № 11-11
 Опис № 151
 Справа № 55
 Аркуш № 54

- Абашев Д.Н. - агроном.
Бернштейн Н.О. - анатом.
Патлаевский И.И. - видный общественный деятель
Прендель Р.А. - минералог, основоположник отечественной метеоритики.

И многие другие выдающиеся люди, жившие в г.Одессе.

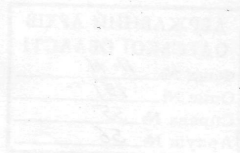
Г.А.Калугин
зав.внештатным отделом
обхрадио, научный сотрудник

Г.И.Перлов
председатель общественной
инспекции городской органи-
зации Общества охраны
памятников

26.12.1988г.

Вручено: ссс/ПК

Українське товариство охорони
пам'яток історико-культурної
ПРАВЛІННЯ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
м. Одеса

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Фонд № 11-11
Опис № 151
Справа № 55
Архус № 56

КРАТКАЯ СПРАВКА.

На Первом христианском (Старом) кладбище в г.Одессе похоронены:

Рибопьер И.С.	- офицер,погиб в 1790г.при штурме Измаила.
Сабанев И.В.	- генерал,участник Отечественной войны 1812.
Щеголев П.Ф.	- капитан II ранга,отец известного прапорщика А.И.Щеголева,герой I-ой обороны Одессы 10/IV-1854г.
де-Рибас Ф.М.	- офицер,основатель Городского сада.
Пушкин Л.С.	- офицер,поэт, брат А.С.Пушкина.
Строганов А.Г.	- генерал,участник Отечественной войны 1812г.
Радецкий Ф.Ф.	- генерал,руководил героической обороной Шипки.
Холодная В.В.	- выдающаяся киноактриса.
Щепкин Е.Н.	- профессор,борец за Советскую власть.
Островцов В.А.	- борец за Советскую власть, на Одессине.
Скальковский А.Ф.	- историк.
Мурзакевич И.Н.	- историк.
Андреевский Э.С.	- врач,основатель культницыкой грязелечебницы.
Ган Елена	- известная писательница.
Виллярский П.С.	- филолог,академик Российской АН.
Маразли Г.Г.	- государственный и общественный деятель.
Богдановский А.М.	- один из организаторов университета.
Кочубинский А.А.	- филолог,профессор Новороссийского университета, академик чешской АН.
Некрасов И.С.	- филолог,ректор Новороссийского университета.
Ланге И.Н.	- психолог,основатель 1-й в России психологической лаб. и Высших Женских курсов в Одессе.
Мочульский В.Н.	- филолог,профессор.
Шведов Ф.Н.	- физик,ректор Новороссийского университета.
Лигин В.Н.	- механик,ректор Новороссийского университета.
Брун Ф.К.	- историк
Смирнов И.Н.	- историк,профессор Рихельевского лицея.
Войтковский В.М.	- д-р богословия.
Яковлев В.А.	- филолог,профессор университета, директор публичной библиотеки.
Бессель А.В.	- математик.
Ярошенко С.П.	- математик,ректор Новороссийского университета.
Коростылев	- механик.

Коростылев В.С.

Українське товариство охорони
пам'яток і культурної спадщини
ПРАВДІННА ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
м. Одеса

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
 ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 Фонд № 17-11
 Опис № 157
 Справа № 55
 Аркуш № 55

Анотації

Шановская Е. А. Интеллигенция на защите исторических памятников (про один инцидент на Одещине).

В статье освещается деятельность одесской интеллигенции в период перестройки по сохранению памятного места, где в 1790–1935-х гг. находилось Первое христианское кладбище и увековечению памяти выдающихся государственных и военных деятелей, видных представителей отечественной науки и культуры, похороненных там.

Shanovskaya E. A. Intelligentsia for defendance of historical monuments (about one incident in Odessa region)

In this article the author tells us about the activity of intelligentsia of Odessa during the perod of perestroika for the maintenance of the spot here during the 1790–1935 years placed the first Christian cemetery and perpetuating the memory of outstandig military- anb statesmen, great representatives of our science and culture, who were buried there.